

BIOLOGIYA FANINI O'QITISH MAZMUNIGA ABU ALI IBN SINO TA'LIMOTLARIINI SINGDIRISH VA AMALIYOTGA JORIY ETISH ISTIQBOLLARI

Tojiboyeva S.X.

Qo'qon davlat pedagogika instituti Biologiya kafedrasida o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: mutafakkir ta'limoti, tarbiya, o'quvchi, shakllanish, maktab, biologiya fani, meros.

Ключевые слова: учение мыслителя, образование, ученик, образование, школа, биологическая наука, наследие.

Key words: thinker's teaching, education, student, formation, school, biological science, heritage.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalari yuqori sinf o'quvchilarining ta'lim va tarbiyasini mutafakkir Abu Ali ibn Sino ta'limotlari asosida tashkil etish istiqbollari yoritilgan. Shuningdek, o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik imkoniyatlar to'g'risida fikrlar bildirilgan. Allomaning ta'limotlarini meros sifatida biologiya fani darslari mazmuniga singdirish g'oyalari, zamonaviy va yangi dunyo-qarashdagi o'quvchi-shaxsni shakllantirishdagi ahamiyati bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье освещаются перспективы организации обучения и обучения старшеклассников общеобразовательных средних учебных заведений на основе учения мыслителя Абу Али ибн Сины. Также были высказаны мнения о дидактических возможностях, направленных на формирование духовно-нравственных качеств у студентов. Описаны идеи внедрения учения Алломы как наследия в содержание уроков биологии, их значение в формировании личности ученика в современном и новом мировоззрении.

SUMMARY:

This article highlights the prospects of organizing the education and training of upper class students of general secondary educational institutions based on the teachings of the thinker Abu Ali ibn Sina. Also, opinions were expressed about didactic opportunities aimed at forming spiritual and moral qualities in students. The ideas of inculcating Alloma's teachings as a legacy into the content of biology lessons, their importance in forming a student-personality in a modern and new world view are described.

Mamlakatimizda 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi 7 ta yo'nalish va 100 ta maqsaddan tashkil topgan. Mazkur Davlat dasturi doirasidagi "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va

sohani yangi bosqichga olib chiqish” [1] deb, nomlangan beshinchi ustuvor yo‘nalishning 73-maqсадida “Buyuk ajdodlarning boy ilmiy merosini chuqur o‘rganish va keng targ‘ib etish”; “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish” deb, nomlangan to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishning 42-maqсадida “2026-yilga qadar o‘quv dasturlari va darsliklarni ilg‘or xorijiy tajriba asosida to‘la qayta ko‘rib chiqib, amalda joriy etish”, 44-maqсадida “Maktablarda ta‘lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish” chora-tadbiri belgilab olindi. Ushbu islohotlar ta‘lim jarayonining huquqiy-me‘yoriy asoslarini innovatsion tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga, ta‘lim subyektlarining ehtiyojlarini qondirishga, yosh avlodni aqlan va ma‘nan barkamol inson qilib tarbiyalash, allomalarimiz merosidagi bag‘rikenglik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan g‘oyalar asosida zamonaviy, yangi dunyoqarashdagi o‘quvchi-shaxsni shakllantirishga qaratilgan.

Abu Ali ibn Sino ta‘limoti asosida umumiy biologiya darslarida o‘quvchilarning sog‘lom turmush tarzi madaniyatini rivojlantirish va o‘qitish texnologiyalarini takomillashtirish – yangi mazmundagi, uzluk-siz ta‘lim tizimini yaratishdagi dolzarb muammolardan biri sanaladi. Biologiya darslarida mutafakkir ta‘limotlaridan foydalanish va uni o‘qitish metodikalarini takomillashtirishdan maqsad ta‘lim mazmuniga Abu Ali ibn Sino ta‘limotlari singdirilgan darslarda o‘quvchilarning o‘zlashtirishiga oid muammolarni bartaraf etish va samarali natijalarga erishishdir.

Abu Ali ibn Sino ta‘limotlari tabiiy-ilmiy qarashlar bilan uzviy bog‘liq. Uning fikricha, mavjudotlarni, ularning kelib chiqishi, tartibi, o‘zaro munosabati, biridan ikkinchisiga o‘tishi va darajalarini har tomonlama o‘rganishdan iborat. Allomaning “Donishnoma”, “Ash-shifo”, “Kitob al-ishorot va at-tanbihot” (“Ishora va ko‘rsatmalar”) kabi yirik asarlar bilan birga “Risalat ba‘d al-afadil ila ulama madinat as-salom” (“Tinchlik shahri (Bag‘dod) olimlariga ba‘zi fozillarning riso-lasi”), “Al-mukataba bayna Abi Said ibn Abi-l-Xayr va ash-Shayx ar-Rais” (“Abu Said ibn Abu-l-Xayr bilan Shayxurrais o‘rtasidagi yozishma”), “Ar-risala an-nayruziya” (“Navro‘z munosabati bilan yozilgan risola”), “Risala fi-l-hudud” (“Ta‘riflar haqida risola”), “Risala fi-l-mantiq”, “Risala fi-l-uqul” (“Aql haqida risola”), “At-ta‘liqot” (“Izohlar”) kabi risolalar ham bizgacha yetib kelgan [6].

“Kitob al-ishorot va at-tanbihot” 1035-1036-yillarda Isfahonda yozilgan Ibn Sinoning so‘nggi va eng mukammal falsafiy asari bo‘lib, 1340-1341-yillarda ko‘chirilgan. Uning birinchi qismi mantiqqa, ikkinchi qismi esa hikmatga oiddir. Fasllarga bo‘lib o‘rganiladigan asardan misol tariqasida “Ruhning tanadan

ajralishi” (ديرجتلا) [2] deb, nomlanadigan mavzuga e’tibor qaratsak. Unda badan va ruhning har biri 3 ko‘rinishdan birida ekani aytiladi. Xususan, badan: a) go‘zallik va sog‘lomlikda yuqori darajada; b) go‘zallik va sog‘lomlikda yuqori bo‘lmagan darajada; d) xunuk va kasal holda bo‘ladi.

Birinchi va ikkinchi turga mansub insonlar dunyoviy baxt-saodatga butunlay yoki qisman noil bo‘ladilar yoxud eng kamida har qanday ta’na-dashnomlardan uzoq bo‘ladilar.

Ruhning holati ham 3 turli bo‘lib: a) aql va xulq fazilatida mukammal; b) aql va xulqda, asosan, aqlda yuqori darajada bo‘lmagan holat. Bu toifa ruh egalari ham yaxshi insonlar hisoblanadi. Chunki aqlda yuqori darajada emasliklari ularning aybi emas, lekin xulqda yuqori darajada bo‘lishga mas’uldirlar. d) Aqli ham, xulqi ham past dara-ja-dagi kishilar. Ularning shu darajaga tushganlarining boisi ruhlaridir.

“Al-ishorot va at-tanbihot” asaridagi yana bir fasl “Xursandchilik va baxt-saodat” deb, nomlanadi. Ibn Sinoning fikricha, avom ongida shunday fikr qaror topganki, eng kuchli va insonlar intiladigan rohat bu – hissiy rohatdir, qolganlari unga nisbatan kuchsiz. Lekin bu aldamchi fikr. Shahmat o‘ynayotgan kishining qorni och bo‘lishiga qaramasdan keltirilgan ovqatni rad qilishi yoki keyinroqqa kechiktirishi uning g‘alabaga bo‘lgan ishtiyoqidan darak beradi va bu ichki zavq hissiy lazzatdan ancha kuchli. Shuningdek, vijdon yoki nomusni saqlash haqida gap ketarkan, olijanob kishi uchun ochlik yoki chanqoqlik arzimagan narsaga aylanadi. Bundan ichki zavq tashqi huzur-halovatdan ustun ekani ma’lum bo‘ladi. Bu sifat nafaqat ongli, balki ongsiz jonzotga ham taluqli. Masalan, ovchi itning o‘zi och bo‘lishiga qaramay o‘ljani egasiga olib kelib tutqazishi, bola boquvchi jonivorning o‘zidan ko‘ra bolasiga g‘amxo‘rlik qilishi va uning hayoti uchun kerak bo‘lsa jonini xatarga qo‘yib, o‘zini himoya qilgandan-da, qattiqroq kurashishi ma’lum. Tashqi huzur-halovatdan ichki zavq ongsiz bo‘lgan taqdirda ham ustun ekan, ong va aqlning lazzati qanday bo‘ladi? Allomaning bu savolga javobi insonning aqidasi, uning borliq va tabiatdan tashqari dunyoni bilishga intilishi haqidagi mulohazalarni o‘rtaga tashlaydi.

“Ilm – narsalarni insoniy aql nuqtayi nazaridan shunday idrok etishki, unga xato va yanglishish qo‘shilmasin. Agar u aniq hujjatlar va haqiqiy dalillar bilan bo‘lsa hikmat deyiladi” [3]. “Bayon esa, o‘z fikrida yashiringan ma’nolarni, ularning xayoldagi yoki aqldagi ko‘rinishini xitob qilinayotgan kishining ongida aks ettirishga go‘zal suratda erishishdir” [4]. “Rostgo‘ylik faqat tilning ishtirokidagina bilinadigan fazilat emas, balki qalbda asli-asosi namoyon bo‘lib, xayol, idrok, fikr va xotira ham uni tasdiqlab turadigan sifatdir” [5]. Modomiki, har qanday xavfli ijtimoiy illat, og‘ir jinoyat negizida axloqsizlik

yotar ekan, Abu Ali ibn Sinoning axloqqa doir qarashlari hozirgi kunda ham o‘zining tarbiyaviy ahamiyatini saqlab kelmoqda va bu g‘oyalar yosh avlodning barkamol inson bo‘lib ulg‘ayishida muhim ahamiyatga ega. Ularni atroflicha, chuqurroq o‘rganish esa Sharq xalqlari madaniyati va ma‘naviyatining rivojida Ibn Sino kabi qomusiy olimlarimizning xizmatlari katta ahamiyat kasb etganini ko‘rsatadi.

Abu Ali Ibn Sino fanning qaysi bir sohasiga qo‘l urmasin, har davrda yosh avlodning kamol topishida ta‘limot sifatida xizmat qiladi. Uning shoir va adib sifatida yozgan asarlari ham o‘zining ta‘limiy jihatdan ko‘zga tashlanib turadi. Jumladan, “Sirr al-qadar” (“Ta’qdir sir-sinoati”), “Ar-risala al-azhaviya” (“Yoritish risolasi”), “La saoda fi haza-l-olam ala-l-itloq vala shaqova” (“Bu dunyoda faqat baxt ham, mutlaqo baxtsizlik ham yo‘q”), “Risala fi an la maxofata li-l-mavt” (“O‘limdan qo‘rqmaslik haqida risola”), “Kitab al-mabda’ va-l-maod” (“Dastlabki va kelajak [hayot] haqida kitob”), “Risala al-mi‘rojiya” (“Me‘roj haqida risola”), “Risala fi-l-ilohiyot” (“Ilohiyot haqida risola”), “Al-kalima al-ilohiya” (“Ilohiyotga doir so‘z”), “Al-fayz al-ilohiy” (“Ilohiy fayz”) kabi kichik risolalari yuqorida nomlari keltirilgan “Donishnoma”, “Ash-shifo”, “Kitob al-ishorot va at-tanbihot” [6] kabi katta hajmdagi asarlarning ayrim boblari ushbu mavzuni yoritadi.

Ibn Sinoning “Sirr al-qadar” risolasida ta‘kidlashicha, insonlar uchun belgilab qo‘yilgan taqdirning siri va hikmatini uch asos tashkil etadi: 1. Olamning nizomi haqida umumiy tushuncha. 2. Yaxshilik va yomonlik haqida batafsil tushuncha. 3. Inson o‘zi yashab o‘tgan dunyosidan mas‘ul bo‘lishi haqida umumiy tushuncha.

Mazkur uch asosiy ma‘lumotga ega bo‘lgan kishi uchun taqdirning sir-sinoati haqida bosh qotirishga hojat qolmaydi. Balki, borliqda ro‘y beradigan, insonga bog‘liq bo‘lganu bo‘lmagan har qanday hodisaning o‘ziga xos hikmatini ta‘kidlagan holda Ibn Sino risolaning asoslariga – birinchisi (olamning nizomi) yoki uchinchi (insonlarga u dunyoga qaytishni ta‘kidlash)ga emas, balki ikkinchisi (yaxshilik va yomonlik haqidagi tushuncha)ga ko‘proq to‘xtaladi. Fikrimizcha, buning sababi shuki, birinchi va uchinchi asos inson ixtiyoridan tashqaridagi narsalar bo‘lib, kishi uchun ular haqida nazariy bilimga ega bo‘lishining o‘zi yetarli.

Ibn Sino ta‘limotiga ko‘ra, dunyoning nizomi benuqson va juda mukammal. Alloma bu olamning mavjudligi mukammal va ma‘lum nizom asosida ekanini ta‘kidlarkan, Aflotunning “jami narsalar rejalangan va xohish asosida ro‘y beradi”, degan fikrlarini ham keltiradi. “Borliqda yuz beradigan yomonliklar esa nisbiydir... Hakim zotning nazdida olamni yaratishdan u yomonliklar

iroda qilingan emas, balki murod – yaxshiliklardir”. Bu yerda allomaning turli jiddiy kasalliklar va shuningdek, o‘lim bilan bog‘liq holatlarga ishora qilayotganini anglash qiyin emas. Alloma “insonga yaxshilik va yomonlik bo‘lib tuyuladigan narsalarda o‘ziga xos hikmat va sabablar yotadi”, demoqchi. “Yaxshilik qiluvchi inson o‘zining ichki dunyosi qanchalik kamol topganiga qarab, undan lazzatlanadigan, yomonlik esa nafsning qanchalik nuqsonga yuz tutgani miqdoriga qarab o‘z sohibini uqubatga olib boradigan narsa”. Ibn Sinoning fikricha, olamda kishilarning fe‘l-atvorlariga ta’sir etishdan maqsad – yaxshi amallarga nisbatan qiziqish va yomon ishlarga nisbatan ularda nafrat uyg‘otishdan iboratdir. “Buyruq va qaytariq har doim ham dunyoqarashi turli xil bo‘lgan insonlarni birdek qanoat–lantirmasligi mumkin. Bu borada barcha kishilar mushtarak bo‘lgan, barchaga ta’sir etadigan vosita bor. U ham bo‘lsa maqtov va ayblov. Maqtovda qiziqtirish, ayblovda esa qaytarish bor. Birinchi holat – yaxshilik qiluvchini o‘zi xohlaydigan (o‘sha yaxshiligiga) o‘xshash narsaning qaytishiga qiziqtirish. Ikkinchisi – qaytarish bo‘lib, badjahl odamni yomonliklarni takrorlash–dan qaytarishdir. Kim tarafidan ayni vaqtda boshqaga nisbatan yomonlik sodir bo‘layotgan bo‘lsa, modomiki, uni o‘ziga nisbatan ham bo‘lishini xohlamas ekan, bu ishga qodir bo‘lgani holda o‘sha fe‘ldan tiyiladi” [6].

Biologiya fanlarini o‘qitishda o‘quvchilarning diqqat-e’tibori va faolligini yanada oshirish uchun o‘quv materialini bayon etish jarayonini hisobga olish zarur. Uzoq vaqt o‘quvchilar e’tiborni jalb etish ham charchatadi, dars o‘tish uslubingizning xilma-xil bo‘lishining yagona yo‘li – mutafakkir ta’limotlari singdirilgan darsni o‘tish texnologiyalarini takomillashtirishdir. So‘nggi yillarda ta’lim jarayonida interfaol usullar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jara–yonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish va e’tibor kuchayib bormoqda. Shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o‘quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalar asosida ular egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishga, mustaqil o‘rganib tahlil qilishga, xulosani o‘zlari chiqarishga undalmoqda.

Ta’lim mazmuniga milliy va umuminsoniy qadriyatlar g‘oyalarini singdirish asosida yosh avlodni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash tarbiya jarayonining eng muhim vazifasidir. Globalla-shuv davrining muammolaridan biri – inson salomatligi va tabiatga oid xavfni bartaraf etishga imkon beruvchi bilimlar bilan qurollantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda o‘quvchining rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishi uchun sharoitlar yaratilgan. Biologiya fanini o‘qitish mazmuniga Abu Ali ibn Sino ta’limotini singdirishni takomillashtirish asosida o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda

turli metodlari va ularni qo'llashni bilish zarur. Binobarin, biologiya fanini Abu Ali ibn Sino ta'limotlaridan foydalanilgan va o'qitish metodikalari takomillash-tirilgan darslarning olib borilishi (o'qitish) jarayonining o'zi muammoning yechimlaridandir.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-sonli Farmoni.
2. Abu Ali ibn Sino. Al-ishorot va at-tanbihot (Nasiriddin at-Tusiy sharhi va Doktor Sulaymon Dunyo tadqiqi bilan). – Qohira: Dor al-maorif, 1985, 306–308 b.
3. Abu Ali ibn Sino. Salomon va Ibsol. /Tuzuvchilar: Sh.Shomuha–medov, J.Kamol, A.Irisov. – T.: G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980, – 132 b.
4. Abu Ali ibn Sino. Risala fi-l-axloq. SHQM qo'lyozmasi. Inv. № 2385 100b-b.
5. Abu Ali ibn Sino. Fi tazkiyat an-nafs. SHQM qo'lyozmasi. Inv. № 2385 101b-b.
6. Tojiboyeva S. Methods Using Great Thinkers' Teachings about Nature and Human Health at Biology Lessons. Eastern european Scientific Journal. Germany №01. 2019. – P. 379-384.